SUN’IY INTELLEKT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHDA INSON HUQUQLARI VA ALGORITMIK DISKRIMINATSIYA MUAMMOLARI

Maratova Shaxsanem Marat qizi
E-mail:shaxsanemmaratova03@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanish jarayonida inson huquqlarini ta’minlash bilan bog‘liq muammolar tahlil qilinadi. Xususan, algoritmik diskriminatsiya, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, avtomatlashtirilgan qarorlarning shaffofligi va tushuntiriluvchanligi hamda inson nazoratini ta’minlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanishda inson huquqlarini samarali himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, inson huquqlari, algoritmik diskriminatsiya, shaxsiy ma’lumotlar, algoritmik shaffoflik, avtomatlashtirilgan qaror, inson nazorati.

Kirish.

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson va raqamli texnologiyalar o‘rtasidagi munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda algoritmik tizimlar ishga qabul qilish, kreditlash, sug‘urta, tibbiyot, ta’lim, davlat xizmatlari va boshqa sohalarda insonlarga ta’sir qiluvchi qarorlarni qabul qilish yoki bunday qarorlarni shakllantirishga yordam berish uchun qo‘llanilmoqda. Bu esa SI imkoniyatlaridan foydalanish bilan bir qatorda insonning fundamental huquq va erkinliklarini himoya qilish masalasini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda.

Luciano Floridi va hammualliflar sun’iy intellektni inson va jamiyat manfaatlariga muvofiq rivojlantirish uchun foyda keltirish, zarar yetkazmaslik, inson avtonomiyasi, adolat va tushuntiriluvchanlik tamoyillarini ilgari suradilar [1]. Mazkur tamoyillar SI tizimlarini faqat texnik samaradorlik nuqtayi nazaridan emas, balki ularning inson va jamiyatga ko‘rsatadigan ta’siri asosida ham baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Sun’iy intellektdan foydalanishda eng muhim muammolardan biri-algoritmik diskriminatsiya hisoblanadi. SI modellari ko‘pincha katta hajmdagi tarixiy ma’lumotlar

asosida o‘qitiladi. Agar ushbu ma’lumotlarda mavjud ijtimoiy tengsizlik, tarafkashlik yoki stereotiplar aks etgan bo‘lsa, algoritm ularni takrorlashi yoki ayrim holatlarda kuchaytirishi mumkin.

Masalan, ishga qabul qilish tizimi oldingi xodimlar haqidagi tarixiy ma’lumotlar asosida yangi nomzodlarni baholashi mumkin. Agar dastlabki ma’lumotlar muayyan guruhga nisbatan tarafkash bo‘lsa, avtomatlashtirilgan tizimning kelajakdagi tavsiyalari ham noxolis bo‘lishi ehtimoli mavjud. Xuddi shunday xavf kreditlash, sug‘urta, ta’lim va boshqa sohalardagi avtomatik baholash tizimlarida ham yuzaga kelishi mumkin.

Solon Barocas va Andrew D. Selbst katta ma’lumotlarga asoslangan avtomatlashtirilgan qarorlar tashqi tomondan neytral ko‘rinsa-da, amalda ayrim ijtimoiy guruhlarga nomutanosib salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini tahlil qilganlar [2]. Bu esa diskriminatsiya faqat algoritmga bevosita kiritilgan qoidalar orqali emas, balki ma’lumotlar tanlovi, belgilar va statistik bog‘liqliklar orqali ham yuzaga kelishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Brent Mittelstadt va hammualliflar ham algoritmlarning etik muammolarini o‘rganib, ma’lumotlarning noxolisligi, algoritmik qarorlarning tushunarsizligi va javobgarlikni aniqlashdagi qiyinchiliklarni muhim muammolar sifatida ko‘rsatadilar [3]. Shu sababli SI tizimlarini joriy qilishdan oldin ularning turli shaxslar va ijtimoiy guruhlarga ta’sirini baholash muhim ahamiyatga ega.

SI tizimlaridan foydalanishda shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ham asosiy huquqiy masalalardan biridir. Zamonaviy algoritmlar insonning internetdagi faoliyati, xaridlari, joylashuvi, biometrik xususiyatlari, fotosuratlari va boshqa ko‘plab ma’lumotlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega. Bunday ma’lumotlardan foydalanish SI tizimlarining samaradorligini oshirishi mumkin, biroq ularning nazoratsiz yig‘ilishi va qayta ishlanishi shaxsiy hayot daxlsizligiga xavf tug‘diradi.

Shuning uchun shaxsga oid ma’lumotlarni qayta ishlashda maqsadning aniqligi, ma’lumotlarning zarur hajm bilan cheklanishi, xavfsizlik va foydalanuvchining huquqlarini ta’minlash muhimdir. Ayniqsa, biometrik ma’lumotlar va shaxsni aniqlash

imkonini beradigan boshqa axborotlardan foydalanishda yuqori darajadagi huquqiy himoya talab etiladi.

Sun’iy intellekt sohasidagi yana bir muhim masala-algoritmik shaffoflik va tushuntiriluvchanlik. Murakkab mashinaviy o‘qitish va neyron tarmoq modellari ayrim hollarda foydalanuvchiga tushunarli bo‘lmagan tarzda qaror shakllantirishi mumkin. Natijada inson o‘ziga ta’sir qilgan avtomatlashtirilgan qarorning sababini tushunishda qiyinchilikka duch keladi.

Sandra Wachter, Brent Mittelstadt va Luciano Floridi avtomatlashtirilgan qarorlarni tushuntirish masalasini ma’lumotlarni himoya qilish huquqi doirasida tahlil qilib, “tushuntirish huquqi”ning mazmuni va huquqiy chegaralari murakkab ekanligini ko‘rsatganlar [4]. Masalan, fuqaroning kredit arizasi avtomatik tarzda rad etilgan taqdirda, faqat “algoritm shunday qaror qildi” degan javob inson huquqlarini samarali himoya qilish uchun yetarli emas.

Biroq algoritmni shunchaki “ochib berish” ham barcha muammolarni hal qilmaydi. Lilian Edwards va Michael Veale algoritmik qarorlar yuzasidan tushuntirish mexanizmlarini tanqidiy tahlil qilib, faqat texnik tushuntirishga tayanish inson uchun samarali huquqiy himoyani kafolatlamasligini ko‘rsatadilar [5]. Tushuntirish bilan bir qatorda qarorga e’tiroz bildirish, uni inson tomonidan qayta ko‘rib chiqish va zarur hollarda qarorni o‘zgartirish imkoniyati ham mavjud bo‘lishi kerak.

Shu jihatdan inson nazorati sun’iy intellekt tizimlaridan mas’uliyatli foydalanishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, insonning sog‘lig‘i, ishga joylashishi, ta’lim olishi, moliyaviy holati yoki huquqiy maqomiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan qarorlarni to‘liq algoritm ixtiyoriga topshirish ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Karen Yeung katta ma’lumotlar va algoritmik tizimlar insonlarning tanlovi va xatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsatuvchi yangi tartibga solish mexanizmlarini shakllantirishi mumkinligini ko‘rsatadi [6]. Bu esa SI tizimlarining ta’siri faqat avtomatik qaror chiqarish bilan cheklanmasdan, insonning kelajakdagi xatti-harakatlari va tanlovlariga ham ta’sir qilishi mumkinligini anglatadi.

Bundan tashqari, inson nazoratining mavjudligi faqat rasmiy talab bo‘lib qolmasligi kerak. Agar inson operatori algoritm tavsiyasini amalda tekshirmasdan doimo tasdiqlasa, bunday nazorat o‘zining himoya vazifasini bajarmaydi. Shu sababli yuqori xavfli qarorlarda mas’ul shaxs SI tomonidan berilgan natijani baholash, uni rad etish yoki o‘zgartirish imkoniyatiga ega bo‘lishi zarur.

Sun’iy intellekt bilan bog‘liq yana bir muhim masala - avtomatlashtirilgan tizim uchun javobgarlikni aniqlash. Agar SI qarori natijasida insonning huquqi buzilsa, zarar uchun javobgar subyekt aniq bo‘lishi kerak. “Qarorni algoritm qabul qildi” degan yondashuv tashkilot yoki boshqa mas’ul subyektlarni huquqiy javobgarlikdan ozod qilmasligi lozim.

Inson huquqlarini samarali himoya qilish uchun SI tizimlarining butun hayotiy sikli davomida huquqiy va etik xavflarni baholash maqsadga muvofiqdir. Bunda tizimni yaratishda foydalanilgan ma’lumotlarning sifati, algoritmning turli guruhlarga ta’siri, xatolik ehtimoli, qarorlarning tushuntiriluvchanligi va inson tomonidan nazorat qilish imkoniyatlari hisobga olinishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi inson huquqlarini himoya qilishga oid mavjud huquqiy yondashuvlarni yangi sharoitlarga moslashtirishni talab qilmoqda. Algoritmik diskriminatsiya, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi, avtomatlashtirilgan qarorlarning shaffofligi va inson nazoratining yetarli darajada ta’minlanmasligi SI tizimlaridan foydalanishda asosiy xavflardan hisoblanadi.

Shu sababli SI tizimlarini ishlab chiqish va qo‘llashda inson manfaatlari ustuvorligi, diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik, shaffoflik, ma’lumotlarni himoya qilish, inson nazorati va javobgarlik asosiy huquqiy tamoyillar sifatida qaralishi lozim. Inson huquqlarini himoya qilish va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish bir-biriga qarama-qarshi maqsadlar emas. Aksincha, inson huquqlariga asoslangan yondashuv jamiyatning sun’iy intellektga bo‘lgan ishonchini oshirish va undan xavfsiz hamda adolatli foydalanish uchun zarur huquqiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Floridi L., Cowls J., Beltrametti M. et al. AI4People—An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations. Minds and Machines. 2018. Vol. 28. P. 689–707. DOI: 10.1007/s11023-018-9482-5.
2. Barocas S., Selbst A.D. Big Data’s Disparate Impact. California Law Review. 2016. Vol. 104, No. 3. P. 671–732.
3. Mittelstadt B.D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. Big Data & Society. 2016. Vol. 3, No. 2. DOI: 10.1177/2053951716679679.
4. Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L. Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. International Data Privacy Law. 2017. Vol. 7, No. 2. P. 76–99. DOI: 10.1093/idpl/ipx005.
5. Edwards L., Veale M. Slave to the Algorithm? Why a ‘Right to an Explanation’ Is Probably Not the Remedy You Are Looking For. Duke Law & Technology Review. 2017. Vol. 16. P. 18–84.
6. Yeung K. ‘Hypernudge’: Big Data as a Mode of Regulation by Design. Information, Communication & Society. 2017. Vol. 20, No. 1. P. 118–136. DOI: 10.1080/1369118X.2016.1186713.